

- річниці зо Дня народження Грегора Йогана Менделя). С. 680–726. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-289-0-3/>
Розділ у колективній монографії SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL DIMENSIONS OF NATURAL SCIENCES. Categories Natural sciences. Monographs Published. March 7, 2023 DOI <https://doi.org/10.30525/978>)
3. Шендеровський В. А. Нехай не гасне світ науки: книга перша. Київ: ВД «Простір, 2009. 416 с.
 4. Щербатюк Т. Г., Букорос Т. О. До століття з дня видання «Матеріальних основ спадковості» Григорія Андрійовича Левитського. / Матеріали VIII Міжнародна науково-практичної конференція «Тернопільські біологічні читання – Ternopil Bioscience – 2024» С. 434-437.

УДК 581.9 (477.83)

**ГЕРБАРІЙ ТНПУ: ВІД ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ
(ДО 85-РІЧЧЯ УНІВЕРСИТЕТУ І ХІМІКО-БІОЛОГІЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ)**

Яворівський Р. Л., Москалюк Н. В., Теодозів В. М.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

E-mail: forik-botan@i.ua

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (ТНПУ) та його невід’ємна складова – хіміко-біологічний факультет цього річ відзначають знаменний 85-річний ювілей. Університет та факультет пишаються не лише науковими здобутками та видатними випускниками, а й унікальними колекціями, які становлять безцінний ресурс для розвитку освіти та прикладних біологічних досліджень. Серед них особливе місце посідає навчальна лабораторія морфології та систематики рослин – «Гербарій» кафедри ботаніки та зоології – мовчазний свідок еволюції флори, який зберігає історію рослинного світу нашого регіону та становить важливу спадщину для майбутніх поколінь науковців. Як зауважив Карл Лінней «Гербарій більш вагомий від усякого малюнка: малюнок можна повторити, віддрукувати, розмножити, зберегти копію, а гербарій – ні, він неповторний» [4, с. 95].

Упродовж багаторічної історії Гербарій ТНПУ відіграв важливу роль у забезпеченні навчального процесу та проведенні наукових досліджень на природничому, а з 1997 року – хіміко-біологічному факультеті. Гербарій є незамінною базою для проведення практичних і лабораторних занять за курсами морфології та систематики рослин, гербології та фітоценології. Саме тут студенти мають унікальну можливість ознайомитися з різноманіттям рослинного світу, освоїти методи гербаризації та колекційної роботи, а також розвинути навички ідентифікації рослин. Зібрані протягом десятиліть гербарні зразки є цінним матеріалом для підготовки курсових і дипломних робіт, а також для проведення самостійних наукових досліджень [2].

Історія гербарної справи на Тернопіллі бере початок із XIX століття та безпосередньо пов'язана із заснуванням у 1805 році в місті Кременець Вищої Волинської гімназії. У межах цієї установи викладач природничої історії та директор ботанічного саду Віллібальд Бессер, усвідомлюючи значення наочного навчального й наукового матеріалу, започаткував гербарну колекцію, що згодом стала основою гербарію Кременецького ліцею. Зібрана ним колекція охоплювала флору Австрії, Галичини та інших регіонів. У 1834 році, після переїзду до Києва, Бессер продовжив роботу в якості професора кафедри ботаніки Університету святого Володимира та керівника Ботанічного саду. Після його смерті гербарій було придбано Київським університетом у спадкоємців за 832 рублі сріблом. У 1920 році, за ініціативи академіка О. В. Фоміна, колекцію передано до Академії наук України. Нині вона зберігається в Інституті ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України та залишається цінним джерелом для дослідження флори й рослинності України [1].

У 1940 році в місті Кременець, на базі колишнього Кременецького ліцею, було створено Кременецький державний учительський інститут. Відродження гербарної справи на факультеті пов'язується з 1950 роком, коли заклад було реорганізовано та перейменовано на Кременецький державний педагогічний інститут, у структурі якого засновано кафедру ботаніки.

Новітній етап розвитку гербарної справи у навчальному

закладі розпочався у 1977 році вже у Тернополі, коли для гербарію було виділено окреме приміщення площею 36 м². Відтоді гербарні фонди систематично поповнювалися завдяки зусиллям викладачів-ботаніків: В. О. Шиманської, Б. В. Заверухи, С. В. Зелінки, Н. Д. Шанайди, Р. Л. Яворівського та ін.

Проте, лише у 1991 році штатним розписом навчального закладу було передбачено посаду завідувача гербарієм. Першою завідувачкою гербарію кафедри ботаніки стала Н. В. Мшанецька, яка обіймала цю посаду у 1991–1995 роках. У 1996–2001 роках обов'язки завідувачки виконувала М. І. Шанайда, у 2002–2006 роках – Р. Л. Яворівський, у 2006–2016 роках – Н. В. Москалюк. Із 2016 року й дотепер гербарій очолює Р. Л. Яворівський. З 1 січня 2010 року гербарію надано новий статус – «Навчальна лабораторія морфології та систематики рослин – гербарій».

Нині Гербарій ТНПУ (<https://elr.tnpu.edu.ua/enrol/index.php?id=1488>) презентує собою значний науковий фонд, котрий налічує близько 35 000 гербарних аркушів, які відображають флористичне різноманіття Західного Поділля. Особливу наукову цінність становлять колекції рідкісних, зникаючих та ендемічних видів. Кожен гербарний аркуш є не лише зафіксованим фрагментом рослинного світу, а й ретельно задокументованим об'єктом дослідження, який дозволяє простежити динаміку змін у флорі, виявити шляхи поширення інвазійних видів, а також оцінити наслідки антропогенного впливу на рослинні угруповання.

Гербарій кафедри ботаніки та зоології внесено до переліку гербаріїв *Index Herbariorum Ucrainicum*, який веде Інститут ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України (zareєстровано під акронімом TERN* (http://herbarium.org.ua/uk/herb_1show.php?id=34)). Його структура включає три основні секції: науковий гербарій, навчальний гербарій та обмінний фонд [3].

Для впорядкування наукового гербарію були застосовані такі основні принципи:

- 1) родини розміщено відповідно до філогенетичної системи *Magnoliophyta* за А. Л. Тахтаджяном;
- 2) види та роди у межах родин розташовані за абеткою;
- 3) гербарії регіональних флор розподілені за геолого-

морфологічними районами.

Науковий гербарій включає фондовий, що зберігається у дев'яти шафах: гербарій регіональних флор розміщено у трьох шафах, гербарій фондів авторських (іменних) колекцій – у шести. Навчальний гербарій займає шість шаф, обмінний – одну.

Зокрема, фондовий відділ гербарію налічує близько 22 000 гербарних аркушів, серед яких найповніше представлено флору геоботанічних регіонів Західної України, Карпат і Криму. Крім того, у його структурі містяться зразки судинних рослин із територій Польщі, Болгарії, Естонії, Грузії, Азербайджану, Індії, М'янми (Бірма), Японії тощо.

Відділ регіональних флор містить цінні колекції з природоохоронних територій, зокрема із заповідника «Медобори» (1340 зразків) та Голицького ботанічного заказника (783 гербарні аркуші). Особливу наукову цінність становлять численні рідкісні, ендемічні та реліктові види, серед яких понад 100 занесено до *Червоної книги України. Рослинний світ* (2009).

Відділ фондів авторських колекцій включає зібрання В. О. Шиманської, Б. В. Заверухи, С. В. Зелінки, Н. В. Мшанецької і налічує 6850 гербарних аркушів, серед яких 288 – представники видів, занесених до *Червоної книги України*.

Навчальний гербарій, що налічує близько 10 000 гербарних аркушів, включає морфологічну та систематичну колекції, які активно використовуються під час лекційних і лабораторно-практичних занять з морфології рослин, систематики рослин, декоративної дендрології та спеціальних курсів із циклу біологічних дисциплін.

Обмінний фонд гербарію налічує близько 700 гербарних зразків і слугує інструментом для розвитку наукової співпраці кафедри ботаніки та зоології шляхом обміну матеріалами з іншими науковими установами та навчальними закладами України [5].

З плином часу Гербарій ТНПУ не лише зберігає свою історичну та наукову цінність, але й активно розвивається та модернізується. Його колекції постійно поповнюються новими зразками, розширюється географічне охоплення, впроваджуються сучасні методи обліку й каталогізації. Важливим етапом у подальшому розвитку стане оцифрування гербарних матеріалів,

що відкриє нові можливості для науковців і студентів, забезпечуючи зручний і швидкий доступ до унікальної інформації в онлайн-режимі, а також сприятиме міжнародній науковій співпраці та обміну даними.

Список літератури

1. Барна М. М., Москалюк Н. В. Науковий гербарій Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. *Гербарій України. Index Herbariorum Ucrainicum*. Київ, 2011. С. 266–269.
2. Москалюк Н. В. Гербарій кафедри ботаніки та його значення у підготовці магістрів біології. *Матер. XIII з'їзду Українського ботанічного товариства* (Львів, 19–23 верес. 2011 р.). Львів, 2011. С. 477.
3. Москалюк Н. В. Електронна база даних гербарію кафедри ботаніки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. *Дослідження флори і фауни Західного Поділля: матер. регіон. наук.-практ. конф.* (с. Гутисько, Бережанський р-н, Тернопільська обл., 6–7 трав. 2008 р.). Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2008. С. 66.
4. Нариси історії хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / Барна М. М та ін.; за ред. М. М. Барни. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 312 с. : іл.
5. Наталія Москалюк, Руслан Яворівський. Роль гербарію Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (TERN*) у розвитку сучасної науки. *Бессерівські природознавчі студії* : зб. матер. II Міжнар. наук. конф. (Кременець, 24–25 верес. 2024 р.). Кременець : КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 44–46.